

TARTALOM

• Ötven év után (<i>Glatz Ferenc</i>)	2
• Glatz Ferenc: Magyarország betagolása a szovjet zónába	3
• Glatz Ferenc: A proletárdiktatúra kiépítése Magyarországon, 1947–1953	8
• Stark Antal: Hidegháború és gazdaságpolitika	13
• Pető Iván: Sztálinista gazdasági modell Magyarországon, 1949–1953	14
• Sipos Péter: Iparfejlesztés és a magyar munkásság	18
• Paládi-Kovács Attila: Az ötvenes évek falun	20
• Varga Zsuzsanna: „Kulákpolitika”, 1948–1953	23
• Burucs Kornélia: A régi elit felszámolása	26
• Botos János: Belügyminisztériumból „rendőrmisztérium”	28
• Baráth Magdolna: Az ÁVH	30
• Szabó Csaba: Egyházpolitika és a katolikus egyház	32
• Az Ordass-per • A Mindszenty-per (<i>Balogh Margit</i>)	34
• Balogh Margit: Az evangélikus egyház	34
• Kiss Réka: A reformátusok	35
• Haraszi György: A magyarországi zsidóság	36
• Kovács Éva: Szocialista embertípus – szocialista erkölcs	38
• Palasik Mária: Új nőideál	39
• Paládi-Kovács Attila: „Elvtársak! Ne lőjétek!”	42
• Glatz Ferenc: Desztalinizáció a szovjet zónában	44
• Glatz Ferenc: A desztalinizáció első hulláma Magyarországon	50
• Nagy Imréről (<i>Glatz Ferenc</i>)	52
• Sipos Péter: A nemzetközi politika 1956-ban	60
• Az 1956. év krónikája (<i>Glatz Ferenc</i>)	61
• Borhi László: Az USA és Kelet-Európa	66
• Gecsényi Lajos: A semleges Ausztria	68
• Baráth Magdolna: A szocialista tábor és a Szovjetunió	69
• A Kominform • A Szovjetunió legfelső vezetése • Rákosiék és a XX. kongresszus (<i>Baráth Magdolna</i>)	69, 70, 72
• Sz. Biró Zoltán: A sztálini „örökség” felülvizsgálata	74
• Glatz Ferenc: A desztalinizáció második hulláma	77
• Kádár Jánosról (<i>Glatz Ferenc</i>)	79
• Standeisky Éva: A Petőfi Kör	86
• Ólmosi Zoltán: Viták a Petőfi Körben	88

Posztermelléklet: Társasjáték, 1951-ből

Címlapon: Május 1-jei felvonulás. Budapest, 1950

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőség tagjai: Demeter Zsuzsanna, Fodor Pál, Kertész István, Sipos Péter, Szász Zoltán, Zsoldos Attila

Olvasószerkesztő: Burucs Kornélia
Munkatársak: Farkas Ildikó, Kocsis Gabriella, Bognár Katalin, Horváth Imre (számítógépes tördelés), Nagy Béla (térkép)
Szerkesztőségi titkár: Oprán Emese

Megjelenik évente tízszer. Előfizetési díj 2006-ra: 2900 Ft.

Felelős kiadó: História Alapítvány. Szerkesztőség: 1014 Bp., Úri u. 53.
Tel.: 224-6700/615, 623, 625; tel./fax: 356-0457.
Levélcím: Pf. 9. Bp., 1250. www.historia.hu
Bankszámlaszáma 11701004-20125394 OTP

Devizaszámlaszámok: Budapest Bank Rt. 1051 Bp., Hercegprímás u. 5.
USD HU47-10103104-82876600-00000997;
Euró HU46-10103104-82876600-01000309
Adószám: 19654243-2-41

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoport.
Nyomdagrafikai előkészítés: Krónikás Bt., Biatorbágy
Nyomás: MESTERPRINT Kft., Budapest, Vak Bottyán u. 30–32/B
Terjeszti: LAPKER Rt. és alternatív terjesztők.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. Tel.: 06-1-477-6388; postacím: Bp., 1900).
További információ 06-80-444 444; hirlapelofizetes@posta.hu

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

HU ISSN 01392409. Index: 25384

ÉVFORDULÓ

Magyarország betagolása a szovjet zónába

Háború, demokrácia, új világtényezők, 1945–1948

A szovjet Vörös Hadsereg 1945. április elején verte ki a Wehrmacht utolsó egységeit Magyarország területéről. Magyarország a béketárgyalásokon vesztesként, „Hitler utolsó csatlósa”-ként ült a tárgyalóasztalhoz.

A magyar kormány az első világháborúba önálló hadicélok és nemzeti érdek nélkül, az Osztrák–Magyar Monarchia egyik tagállamaként ugrott bele. Következmény: területének kétharmadát, magyar nyelvű lakosságának egyharmadát veszítette el (Trianon, 1920). A második háborúban már saját nemzeti és hadicéljai voltak: a Trianonban elcsatolt területek visszaszerzését remélte Németország oldalán. Egy részét (1938–41) vissza is kapta Csehszlovákiától, Romániától, Jugoszláviától. Azután ismét veszített. A háborút lezáró békében (1947) visszakényszerült a háború előtti, trianoni határok közé. Úgy látszott, nemcsak az ezer éves állam peremterületei, hanem a magyarság egy része is véglegesen más államok fennhatósága alá került... Ehhez képest sovány vigasz volt az, hogy a háborúban győztes szomszédai ugyanazt kapták jutalmul, amit a magyar állam büntetésül: szovjet megszállást.

I. Újjáépítés demokráciában, 1945–1948

A régi elit hibája

Magyarország a háborúkat a több évszázados államéletben nevelkedett, tapasztalt, *hagyományos politikai elit hibájából veszítette* el. A veszteséget kifizetni és Magyarországot újjáépíteni viszont egy új, *demokratikus elitnek kellett*. A század eleje óta emelkedő tisztviselő-hivatalnok, kiscgazda, paraszt és munkás politikusoknak, akik eddig az államhatalmon kívül szervezkedtek.

A háború egyik veszteseként óriási jóvátételt kellett fizetnie: részben a győztes Szovjetunióknak (amelynek területén két évet töltött a magyar hadsereg), részben a terület-visszafoglalás miatt sértett szomszédos államoknak.

A legnagyobb veszteség: az elügyetlenkedett kiugrási kísérletet követően az állam területén hét hónapig (1944. szeptember–1945. április) folytak a harcok: romba döntött ipari létesítményeket, közüzemeket, műtárgyakat, sőt – különösen a fővárosban – lakóépületeket hagyva maguk után. Mintegy 1,1 millió lakost veszítettünk. A harcokban katonákat (162 ezer), civileket (900 ezer), köztük az 1944-ben a deportálások során elhajtott vidéki zsidóságot. 1945-ben a szovjetek elől, majd a megszállás első éveiben 350 ezer fő, köztük a régi középosztály egy része emigrált Nyugatra. A háborús embervesztéshez sorolható még a nemzetközi egyezmények alapján a németek

(210 ezer fő) és a szlovákok kitelepítése (Csehszlovákiából 120 ezer magyar ide, innen 73 ezer szlovák oda).

Mindehhez járult a lelki teher: a Kelet-Közép-Európát megszálló szovjetek a németek mellett bennünket, magyarokat tekintettek a legelszántabb ellenségüknek – amely ellenzenvet a magyar lakosság is viszonzott. Egyik sem feledte azokat a sérelmeket, amelyeket a másik megszálló katonasága ejtett a háború során a civil lakosságon. És a másik lelki teher: a magyar nemzetiségű lakosság Trianonban elcsatolt része végleg leszakadni és távolodni látszott a maradék államban élő nemzeti közösségtől. (Akkor még nem látszott, hogy ez lesz a legtovább élő teher.)

Az államterületen fekvő létesítmények újjáépítése, a termelés megindítása és az új polgári intézmények megszervezése igen látványosan és gyorsan történt (1945–46). A szétesett államigazgatás helyén népi (nemzeti) bizottságokat alakítottak, amelyek az új közigazgatás felállításával megszűntek. (1956 októberében hasonló helyzet alakul ki.)

Földreform

A közélet leglátványosabb jelensége – a népbírói ítéletek mellett – az 1945 tavaszán megindult *földreform*. Radikalizmusában az agrárszegénység népi-kommunisztikus elképzeléseit tápláló új párt, a Nemzeti Parasztpárt és az illegalitásból előbújó, illetve Moszkvából érkező Magyar Kommunista Párt szelleme tükröződött. (A Moszkvából jövő Nagy Imre népszerűségének alapja: ő a földosztó miniszter.) Óriási „szociális energia” és újjáépítőkedv szabadult fel, forradalmi hangulatot keltve. 660 ezer fő kapott földet. (A magyar földbirtokszerkezet 1945 előtt Európához képest anakronisztikus volt. A nagybirtok kötöttsége miatt nem épült ki szabadpiaci viszony a mezőgazdaságban, jóval kevesebb volt a versenyképes középparaszt, mint Nyugat-Európában. És jóval magasabb az agrárszegénység aránya.) A földreform után, más típusú anakronizmus alakult ki: Nyugaton a gépesítés terjedésével az élelemtermelő üzemek területe és tökeereje nőtt, a szabad versenyben felmorzsolódott a versenyképtelen kisbirtok. Magyarországon ez éppen fordítva történt. Megnőtt a törpebirtok aránya, amelyik – hamarosan láthatóvá válik – képtelen volt a gépesítésre, tőkebefektetésre, az üzemforma-váltásra. (Az ország területének 35%-át osztották fel, 5,6 millió holdat, a kiosztott birtokok átlag nagysága 5,1 kh.) *Korszerű üzemszervezet* csak a hagyományos és kisszámú *középbirtokon* alakulhatott ki.

Az 1956-hoz vezető megbántottság alapja a falusi lakosságban: a kommunisták azt, amit adtak 1945-ben, ésszerűségre hivatkozva 1950 után el akarták venni: nagyüzemet (szocialista szövetkezeti formában) erőltettek a kisparasztra, a középparaszt ellen pedig gazdasági-politikai hadjáratot indítottak: szigorú állami beszolgáltatást és politikai megbélyegzést, törvénytelen letartóztatásokat eszközöltek.

Politikai demokrácia

Gyorsan álltak talpra a második világháborúban illegalitásba szorult demokratikus pártok: a Szociáldemokrata Párt (1890), a kisgazdapárt (1909, 1930), a kis létszámú, de

Budapesten befolyásos Polgári Radikális Párt és az 1890-es évekre, a keresztény politikai pártok kezdeményezésére visszanyúló Keresztény Demokrata Néppárt. A háború előtti társadalmi elitet tömörítő kormánypart(ok) (MÉP, illetve MMP) feloszlottak, vezérkaruk Nyugatra, Amerikába menekült. Az 1944. október 15-én kormányra került nyilas-kereszties párt tagjai szintén. Kiderült: *a magyar társadalom a régi elit nélkül működőképes demokráciát képes teremteni 1945-ben*. A legnagyobb párt, a kisgazdapárt (57%) adta az államelnököt (Tildy Zoltán), a miniszterelnököt (Nagy Ferenc). Majd amikor kommunista javaslatra a baloldali pártok koalíciós kormányt alkotnak, mind erősebb szerepet kaptak a szovjet megszállók támogatta kommunisták, magukhoz vonzva a radikális parasztpártot és a munkásság hagyományos pártját, a szociáldemokratákat.

Induló modernizáció

Megindul a gazdasági és társadalmi *modernizáció*. Az újjáépítés keretében, a nagyberuházásokhoz (közútemek, ipari bázisok, hídépítés, középületek rendbe hozása) kapcsolódva megindul az új iparosítási program. (Hasonlóan Európa más államaihoz.) Az alapvetően agrárállami jelenből egy iparosított Magyarország jövőképe bontakozik ki. Államosítják a föld kincseinek kitermeléséhez kötődő iparágak nagyüzemeit, de átmenetileg életben hagyják a közellátásban kulcsfontosságú kis- és középvállalatokat. (Nyugat-Európában hasonló államosítások.) Felgyorsul az 1930-as években a katasztrofális közegészségügyi állapotok megváltoztatására indított egészségügyi reform. Ekkor bomlik ki az 1940-ben indult, de a háborús Magyarországon elsikkadt népiskolai reform. Változás következik be a munka világában is: az újjáépítésben aktivizálódó női társadalom munkába állása egyik évről a másikra felrobbantja a konzervatív családmódellet. Európai összehasonlításban is figyelemre méltók az élethossziglani tanulást segítő és a gyermekvédő intézményi reformok. (Az 1956-ban különböző forradalmi követelésekkel jelentkező felkelő csoportok szinte mindegyike meg akarja őrizni az 1945 utáni modernizáció értékeit.) Az újjáépítésben, a földosztásban, a modernizációban a szociáldemokraták és a kommunisták a leghatékonyabbak. (És a lehangosabbak.)

Társadalom, egyház

A közélet demokratizálásának három pillére épül fel. Egyik az 1945 előtt *jól képzett értelmiségi középosztály* demokratikus rétege (jobbára a polgári pártok köré – a kisgazdapárt és a KDNP köré – csoportosulva, de nyitottan a paraszt- és munkáspártok felé is). A második pillér a *baloldal*: a városokban a szociáldemokrata munkások és értelmiségiek, a Szociáldemokrata Párt és az MKP köré tömörülve, a falvakban, kisvárosokban a Nemzeti Parasztpárt hívei. A „harmadik erő” a *fiatal*, többnyire vidéki származású értelmiségiek (a „28-asok”), akik az ún. népi kollégiumokba szerveződtek, és egy új, demokratikus Magyarország megteremtésére egyesültek országos mozgalomba (NÉKOSZ). (Ez utóbbi két tábor lesz az '56-os felkelést előkészítő politikai és

szellemi mozgalmak szervezője, programfogalmazója.) Kívülről nézve Magyarországon semmi különös nem történik. A többpárti demokrácia működik. (A baloldali pártok kormánytényezők Nyugat-Európában, így Francia- és Olaszországban is.)

A régi közép- és felső osztály demokratikus érzelmű gyáros, nagybirtokos tagjai vagy elmenekültek, vagy tudomásul vették, hogy Magyarországon – ahogy sok helyütt Európában is – megindul az államosítás. Azt gondolták, hogy a politikai demokrácia garanciákat nyújt számukra. És – ha megfogyatkozva is – itt maradtak.

Az egyházak – mind a keresztény-keresztény, mind az izraelita felekezet – nagy hagyományú iskolákkal és értelmiségi körrel rendelkeznek. (A lakosság 99,8%-a számít hívőnek.) Az izraelita felekezetet ugyan a földre sújtotta a zsidóság pusztulása, de a vallás – mind az ortodox, mind a neológ szárnya – életre kelt, és a mintegy százezer főnyi maradék zsidóság egyik itt-tartója lett. (Erős a befolyásuk a főváros értelmiségi, hivatalnoki köreiben, noha a zsidó származású kommunisták igyekeznek magukat elhatárolni tőlük, harcos ateizmusban keresve emancipálódási lehetőséget.) A legbefolyásosabb a lakosság mintegy 67,8%-át hívőinek mondható katolikus egyház. Aránylag gyorsan kiheverte az egyházi nagybirtok szekularizációját. Erős a befolyása a politikában is: a kisgazdapártra, de mindenekelőtt az általa „félhivatalosan” is támogatott Keresztény Demokrata Néppárt-ra. A reformátusok (21,9%) a Tiszántúlon és egyes dunántúli kisvárosban, valamint a fővárosban, a gazdagparasztság és az értelmiség körében erősek; az evangélikusok (5,2%) a munkások (kisiparosok) és az értelmiségiek között.

A háború után azonban Európában jelentős laicizálódás indul, a magyarországi egyházak is veszítenek híveikből. Beáramlik a közéletbe a városi munkásság és a falusi szegénység, amelyek körében erősen él egy népi egyházellenesség, ami most párosul a korábban gyenge, de most a munkáspártok révén politikailag is erősített ateizmussal, vallásellenességgel.

*

Ilyen helyzetben éri a magyar társadalmat a világgkommunizmus első hulláma 1947-ben. Amely hullám első válság-sorozatát (Berlin 1953, Poznań 1956) a magyarországi 1956. évi felkelés zárja.

II. Új világtényezők között, 1945–1956

A második világháború felgyorsította az euroatlanti világban az újabb ipari-technikai forradalmat, és hatalmi-politikai átrendeződést hozott.

Új ipari-technikai forradalom és hatása a társadalomra, termelésre

A második világháború érlelte alkalmazható technikává a természettudományok 1880–1920 közötti csodálatos felfedezés-sorozatát. Használhatóvá tette a századelő nagy felfedezését, az anyag atomokra bontását, megalkotva az atomfegyvert, majd 1945 után életre hívta az atomipart. Szintén a világháborús igények fejlesztik a rakétatechnikát és – a

századelő nagy felfedezése, a relativitáselmélet felhasználásával – előrevetítette interkontinentális, egyben a Föld elhagyására alkalmas műtárgyak építését. Megindul Nyugaton és az új nagyhatalomban, a Szovjetunióban az atomkutatás, az űrkutatás és a hozzájuk kapcsolódó iparágak – mindekenekelőtt – a katonai célokat is szolgáló nehézipar állami fejlesztése. Nagy, tőkeigényes beruházások, amelyek részben az államérdek körébe esnek: a fegyvergyártásba, űr- és atomkutatásba. Ez indok is arra, hogy az állam az adófizetők pénzével (a legnagyobb befektethető tőkével) megjelenjen a piacon: vagy mint ezen termékek megrendelője, vagy mint maga is vállalkozó. Nyugat-Európában, ezért is, az államosítás és állami nagyüzemek létrehozása gazdálkodási gyakorlattá válik. (Természetes, hogy ipari alaptermékek és a fegyvergyártás terén a teljes állami tulajdont kiépítő Szovjetunióban a modern nagyipar és a fegyverkezés előretörése erősíti a meggyőződést: az államérdeket szolgáló termelési ágazatokban az „állami jelenlété” a jövő.)

A századforduló nagy fizikai találmányaira, az elektroncsőre, később a félvezetőkre alapozódik a hírközlés, a tömegkulturális eszköztár (rádió, tévé, telefon). Most teljesedik ki a motorizáció: a robbanómotor mind hatékonyabbá és a tömeges autózás (mind a személy- és teherszállításban) általánossá válik. A háború hozta magával a repülőgép-fejlesztéseket, amely szintén nagy szállítórendszerek kiépítésére vezet. Ugyanez történik meg a tengeri forgalomban. A nagy szállítórendszerek átalakítják az ellátási és termelési rendszereket. Az ellátásban megbomlik a nemzetállami piac, a termelésben egymástól több száz kilométerre eshet a nyersanyag-kitermelés és -feldolgozás, egy-egy termék alkatrészeit egymástól ezer kilométeres távolságban állíthatják elő. Mind az egyén, mind a termelés, mind az ellátás mozgásradiusza kitér.

A közlési és híradási (és így irányítási) technika, az automatikus vezérlésű gépek az iparban a sorozattermelést és a nagyüzemi formákat erősítik. Az élelemtermelésben a mind nagyobb teljesítményű és nagy mennyiségű erőgép alapvetően megváltoztatja a tömegcikk (gabonafélék, cukorrépa, burgonya, napraforgó stb.) termelésének üzemméreteit: a nagyüzem fölénye már az 1950-es évekre állandósul. Ahogy az iparban a kisipar néhány év alatt összezsugorodik, visszaszorul a szolgáltató, javító és speciális termékeket gyártó ágazatokba, úgy mennek tönkre az élelemtermelésben a kisüzemek, törpegazdaságok. Érzékenyen érinti az európai élelem- és iparcikktermelést a tengerentúli verseny megjelenése: részben az észak-amerikai, ahol az 1930-as években a gépesítés és ezzel a nagyüzemi sorozattermelés már túlsúlyba került, így olcsóbban tudott mind iparcikket, mind élelmet termelni. A nagy, interkontinentális szállítórendszerek azután öntik az árut. És jön a volt gyarmatok olcsó élelmszere is.

Az újabb ipari-technikai forradalom kényszermodernizációt hoz magával az üzemszervezésben és tulajdonformákban. Leszűkíti a kisipar és a kis élelemtermelő egységek érvényesülési lehetőségét, ami a tulajdonosi rétegekben egyéni-családi és társadalmi szinten is folyamatos konfliktust kelt. Ez a kényszermodernizáció a piac révén megy végbe a kapitalista gazdaságban: egyéni tönkremenést, üzem- és

tulajdon-összevonásokat, meggazdagodást és elszegényedést jelent, de nem vezet politikai mozgalmakhoz.

A piacot kizáró és állami tervutasításos rendszerrel gazdálkodó Szovjetunióban a modernizációt az állami adminisztráció és a politika révén igyekeznek keresztülvinni. Őszintén gondolva, hogy Kelet-Európában a gyors fejlesztéseket csak a magát „forradalminak” és felvilágosultnak tekintett politikai élcsapat (kisebbség) diktatórikus politikájával lehet megvalósítani. (A magyarországi '56-os felkeléshez vezető népi elégedetlenség egyik indítéka a felülről, bürokratikus és politikai eszközökkel erőltetett torz modernizáció.)

A bipoláris világrendszer

A második világháborúban az *Egyesült Államok* kiterjesztette politikai befolyását és katonai ellenőrzését a legyőzött államok területére (Japán, Németország, Ázsia), de kiterjesztette gazdasági befolyását az euroatlanti területeken kívül, nyugat-európai szövetségeseinek rovására is. Mind a létrejött nemzetközi szervezetekben (így az ENSZ-ben), mind pedig a gyakorlati tárgyalási fórumokon a nyugati hatalmak legerősebbje lett és – nem utolsósorban az északatlanti katonai szövetség (NATO, 1949) megteremtésével – hivatalosan is „első lett az egyenlők között”.

A Szovjetunió a világháború másik nagy győztese. Hatalmas szárazföldi katonai erejével és Sztálin, valamint környezetének kiváló tárgyalási technikája és stratégiai gondolkodása eredményeként rögzíteni tudta a hadszíntereken elért sikereit.

A győztesek természetesnek vették, hogy a legyőzöttek fasiszta politikai rendszerét a polgári demokráciára váltsák. A szovjet megszállta területeken a kiépítendő polgári demokrácia programja azonban nemcsak fasiszta-, hanem szovjetellenes (diktatúraellenes) programként is megjelent.

A Szovjetunió vezetése látja a világban végbemenő hatalmi változásokat. Látja a gazdasági és politikai érdekkörök átalakulását, az USA előretörését és fellépését a szovjet támogatású nemzetközi kommunizmus ellen. Amikor Truman meghirdeti 1947 márciusában a *kommunizmus feltartóztatásának politikáját*, majd amerikai segéllyel az európai újjáépítés tervét (Marshall-terv, 1947. május), döntenie kell. Vagy maga is bekapcsolódik a kapitalista (nyugati) világpiacba, és ezzel politikai rendszerét, elnyert hatalmi övezetét is változással teszi ki, vagy teljesen saját katonai, politikai-gazdasági övezetet épít ki. Sztálin az orosz birodalmi eszmétől hajtva, ez utóbbit választja.

A Szovjetunió történelme 1947-től egészen felbomlásáig arról szól, hogy lehet-e a marxí-lenini államépítkezési alapon és szovjet-orosz vezetéssel világbirodalmat fenntartani. (Mert létrehozni a világháború véletlenjeinek segítségével lehetett.) Sztálin az előző 25 év (1922–47) államszervezési gyakorlatát folytatja, amikor úgy dönt, hogy a megszállási övezet határait lezárja és kiépíti azon belül a kommunizmus szovjet típusát. Míg a nyugati világ az új ipari-technikai eszköztárat használja, és a polgári piaci, politikai törvényeknek megfelelően hagyja, hogy megkezdődjék az általuk felügyelt térségekben a globalizáció, modernizálódik a

termelés, az emberek érintkezési-helyváltoztatási szokásrendszere, addig a Szovjetunió az általa megszállt területeket elzárja ettől a világfejlődéstől. Bevezeti a szovjet politikai rendszert, a proletariátus diktatúráját a megszállt országokban is (1947–49), állami eszközökkel, a kommunisztikus eszmék jegyében saját *értelmezésű modernizációt* hirdet.

Sztálin mindezt a nemzetállami autarkias gazdasági és katonai elvek alapján teszi (1947–53), utóda, Hruscsov pedig egy regionális gazdasági és katonai térséget teremtve, befolyását az Európán kívüli térségre is kiterjesztve, a világkommunizmus elvének alapján. *Magyarország ennek a világbirodalom-építési kísérletnek lett a része 1947-től.* 1956. október 30–november 1-jén, a Nagy Imre-kormány és a Kádár János vezette kommunista párt ebből a világbirodalmi keretből akar kitörni. Egy napra (október 30.) úgy tűnt, hogy sikerül. De másnap a világbirodalmi erők e törekvés ellen fordulnak.

A „kitörési kísérlet” a szovjet birodalom átépítési periódusában történt, amikor a sztálini és a hruscsovi birodalom-építési elvek harca folyt a Szovjetunióban (1953–57). A kitörés sikerét szinte minden mozzanatában – legalábbis a legújabb kutatások ezt mutatják – meghatározta a Moszkvában folyó hatalmi harc pillanatnyi állása. Az antisztálinista csapat hajlott a megszállt területek részleges feladására, hogy azok csak szövetségi és gazdasági kapcsolatokkal kötődjenek a Szovjetunióhoz. A sztálini hagyományokat folytató politikusok viszont ragaszkodtak az erős katonai jelenléthez a Szovjetunió határain elhelyezkedő országokban. Magyarország kísérlete kedvezőtlen nemzetközi helyzetben zajlik: a közel-keleti konfliktus idején, a kínai nagyhatalmi politikaváltás napjaiban. Mindez felszámolja a szűk játéktérrel is, amelyet október 31-ig reálisan bejátszhatónak gondoltak a magyar kormány és párt vezetői.

A világkommunizmus rendszere, 1947

A Szovjetunió 1947-ben, a békeszerződések aláírása után lezárja a szovjet megszállási zóna határait, és rövid másfél év alatt felszámolja a kelet-közép-európai térségben az 1945 után újraéledt polgári demokratikus rendszereket. (Szovjet csapatok „csak” a zóna határterületein maradtak: NDK, Ausztria, Lengyelország, Magyarország, illetve Románia.) A megszállt országokra rákényszeríti a *proletárdiktatúrát*. 1947. szeptember 22-én Belgrád székhellyel létrehozza a nemzetközi kommunizmus hivatalos elvi összehangoló szervezetét, a Kominformot, a szovjet, francia, olasz, bolgár, román, csehszlovák, jugoszláv, lengyel, magyar pártok részvételével. Ez azt hivatott jelezni, hogy itt egy világnézeti-politikai közösség formálódásáról van szó, nem pedig pusztán birodalomépítésről.

A kommunista mozgalom célkitűzéseit a *világ nem nézte* olyan ellenszenvvel a második világháború után, mint napjainkban. Az euroatlanti térségben a kommunisták – mint a messianisztikusnak minősülő osztály nélküli társadalom távoli célját valló szekták – a kapitalizmusban újra- és újratermelő szegénység érdekében fellépő csoportokként jelentek meg. Nem volt tapasztalat: hogyan viselkednek a kommunisták hatalomra kerülésük után. (A Magyar Tanács-

köztársaság néhány hónapja alig ismert.) A Szovjetunió távol volt, azok a vérengzések pedig, amelyek főként az 1930-as évektől 1952-ig jellemezték a szovjet politikai rendszert, majd csak 1956. február, a XX. kongresszus után válnak ismertté. Az antifasiszta ellenállásban a kommunisták tekintélye Nyugat-Európában, de még a forrongó ázsiai, afrikai világban is sokat emelkedett. 1945 után Franciaországban, Olaszországban kormányzó erőre is emelkednek, a világ legismertebb értelmiségiei közül sokan vallják magukat kommunistának, be is lépnek a helyi pártokba. (A magyar 1956. évi felkelés és annak eltiprása töri meg a magukat a szegények és elnyomottak nemzetközi mozgalmanak tekintő kommunista világmozgalom fellendülését.)

Sztálin, látva az Egyesült Államok eltökélt fellépését a világkommunizmussal szemben, átértékeli a mozgalom előző évtizedének *alaptéziseit*. Következtetése: *a világháború a kapitalista és kommunista világ között elkerülhetetlen, az osztályharc éleződő periódusába érkezett. Éberség, befurakodott ellenség* – fel kell adni az 1935-ben meghirdetett nyitást a nem kommunista elemek irányába. (Amit ő és követői mindig is csak taktikának fogtak fel.) „Aki nincs velünk, az ellenünk van” – mondatba sűrűsödött bele az új sztálini doktrína. Aki engedményeket tesz a polgári erőknél, az „jobboldali elhajló”, „opportunistá”. Ezeket az elveket követték és alkalmazták a maguk gyakorlatára a kommunista világmozgalom helyi pártjai és érvényesítették a maguk elszántsága szerint keményebben vagy enyhébben.

A „magyar 1956” pártpolitikai főszereplői ennek az 1947-ben kezdett sztálini politikának végrehajtói vagy áldozatai: a sztálinizmus kiteljesítésében aktív és azt a Sztálin halála után is folytatni akarók (élükön Rákosi Mátyással), valamint a kiteljesítésben még aktív, de később kiábrándult pártellenzék, azután az üldözött hazai kommunisták (köztük Kádár János) és egy magánzó, mindig külön utakon járó antisztálinista kommunista, Nagy Imre. És az első áldozatok: a polgári demokraták és a szociáldemokraták.

Egységes forgatókönyv a proletárdiktatúrára

A térség szovjetizálása szinte mindenütt ugyanazon forgatókönyv és recept szerint történt. (Máig pontosan nem ismert helyi játékot engedve a fiókpártoknak.) Részben bevezették a Szovjetunióban 1924 után kialakított politikai rendszert, részben irányt vettek egy kommunisztikus világnézet és szociálszociális rendszer intézményeinek kiépítésére, állami erőszakkal.

Létrehozták a hagyományos munkáspárt (a szociáldemokrata párt) és a kommunista párt fúzióját. (Korábban mindenütt – Németország, Csehszlovákia kivételével – mikropárt, Moszkvából irányítva.) Majd hamarosan e fúzióban megfélemlítették vagy megsemmisítették a szociáldemokrata hagyományokhoz ragaszkodó elemeket. A szovjetek a moszkovita kommunistákat támogatták a hazai kommunisták félreállításában vagy éppen fizikai megsemmisítésében. Mindezt törvénytelen eszközökkel.

A kormányon belül a kommunisták mindenütt kézbe veszik a belügyminisztériumot, kiemelik annak szervezetéből az államvédelmi hatóságot (a politikai rendőrséget), azt a párt vagy a miniszterelnök közvetlen irányítása alá he-

lyezik, és ennek segítségével szétzilálják – konstruált perek és a megszálló szovjet hatóságok közreműködésével – a polgári pártokat. (Amelyek vezető csoportjai – ha időben felismerték a kommunisták céljait – nyugatra távoztak.) Az alkotmányos kormányzás intézményeit felszámolják, illetve eltorzítják. Az országgyűlést ritkán hívják össze, a köztársasági elnöki tisztség helyett létrehozott tanácsok (Elnöki Tanács) által jóváhagyott törvényerejű rendeletekkel (gyakorlatilag kormányrendeletekkel) kormányoznak, a bírói szervezetet formálissá teszik, mindenekelőtt az ügyészi hivatalt fokozzák le. Kétoldalú gazdasági és politikai szerződésekkel szorosra kötik a kapcsolatokat a Szovjetunióval, a kormányhivatalokban szovjet tanácsadókat alkalmaznak, a szovjet államrendőrség ügynökei minden országos intézményben beépített magyar ügynökökkel dolgoznak.

A társadalmi átnevelés kommunista intézményei a párt-szervezetek, amelyek – először a térség történelmében – a munkahelyeken is megjelennek. Az iskolarendszernek, valamint a nő-, ifjúsági és egyéb tömegszervezeteknek feladata az emberek tudatának átforgatása. A volt polgári intézményeket, egyesületeket felszámolják, az egyházak ellen kemény adminisztratív hadjáratot folytatnak az ateizmus (az „egyetlen tudományos világnézet”) jegyében. Az egyházi vezetőket még a polgári politikusoknál is elszántabban üldözik: konstruált perekbe fogják, bebörtönzik őket, egyeseket ki is végeznek.

A lokális hagyományok közül csak a forradalminak minősített hagyományokat fogadják be az új rendszer napi életébe. A lokális nemzeti – netán több évszázados orszéllenes – hagyományokból kerülnek az állami önállóságot, vagy a függetlenséget jelképező ünnepek. (Kivéve, ha azok a nyugati – elsősorban német – betolakodók elleni harcok hagyományköréhez tartoznak.) A keresztény ünneprendszert megcsonkítják és helyette új, kommunista ünnepeket kreálnak.

Sztálinnak a kelet-közép-európai térségben egyetlen komolyabb nehézsége támad, mégpedig Jugoszláviával. A jugoszláv kommunisták – igaz, külföldi segítséggel, de – maguk szabadították fel országukat a német–olasz–magyar megszállástól, és 1945 után a saját jugoszláv kommunista rendszerüket kezdték kiépíteni. (Amelyben igen nagy hasonlóság volt a szovjetunióbeli rendszerhez.) A jugoszláv kommunisták amellelt, hogy elfogadták a világkommunizmus szervezetének létrehozását (Kominform, 1947), állami önállóságukat nem akarták a Szovjetunió érdekeinek alárendelni. Sőt, ők a sztálini nemzetállami autarkióval szemben nyitottabb és regionális központok szerint szerveződő szövetségeket is el tudtak képzelni. Tito, az első számú jugoszláv vezető életre-halálra szembekerült Sztálinnal, amikor a Szovjetunióval szembeszegülve tervezi a balkáni országok konföderációját. Így 1948 áprilisára a kommunista Jugoszlávia az új, Szovjetunió vezette kommunista világrendszer első számú ellenségei közé tartozik. Természetesen formálisan is kiátkozzák. Hamarosan a csatlós országokban – így a szomszédos Magyarországon is – „megtalálják” a belső ellenségekkel való leszámolásához a „jugoszláv ügynökök”-et. A Kominform székhelyét áthelyezik Varsóba.

GLATZ FERENC